

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2021, 5 (1): 180-208

**Hanefiler Dışındaki Usûlcülere Göre İllete Yöneltilen Men'/Mümânaa
İtirazı**

The Mumânaa Objection Directed to the Illah According to
the Proceduralists Other than Hanafis

Ayhan HIRA

Doç. Dr. KOÜ İlahiyat Fak.

Assoc. Prof. KOU University, Theology Faculty

aynhira@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3574-7660>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 03.04.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 13.06.2021
Yayın Tarihi / Published : 22.06.2021
Yayın Sezonu : Haziran
Pub Date Season : June

Atıf/Cite as: Hira, Ayhan. "Hanefiler Dışındaki Usûlcülere Göre İllete Yöneltilen Men'/Mümânaa İtirazı". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 5 / 1 (Haziran 2021): 180-208.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Hanefîler Dışındaki Usûlcülere Göre İlette Yöneltilen Men'/Mümânaa İtirazı

Öz

İllet bahisleri, fıkıh usulü kaynaklarında kıyasla boy ölçüşebilecek hacimde ele alınması bakımından dikkati çekmektedir. Usul kaynaklarında illetle ilgili başlıklarda önce illetin mahiyeti, çeşitleri, şartları ve tespit yolları sonra da sayısı hakkında görüş birliğine varılamayan illete itirazlar konusu ele alınmıştır. Söz konusu itirazlardan biri de bu çalışmanın konusunu teşkil eden men'/mümânaadır. İtirazların en zayıfı sayılmakla birlikte, hakikatin ortaya çıkarılmasına diğerlerinden daha çok katkı sağladığı kabul edilen men'/mümânaa itirazı, kıyasın rükünlerine ilişkin birtakım şartların sağlanamamış olması tezine dayanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Hanefîler dışındaki usulcüler tarafından telif edilmiş temel fıkıh usulü kaynakları esas alınarak men'/mümânaa itirazının şekil ve muhteva bakımından karşılaştırmalı olarak incelenip değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Kıyas, İllet, Ta'lil, İtiraz, Men'/Mümânaa.

The Mumânaa Objection Directed to the Effective Case According to the Proceduralists other than Hanafis

Abstract

The area of illah in sources of fiqh method, calls attention in terms of handled in a way that can compete with qiyas. In the procedural resources, firstly, the nature, types, conditions and detection methods of the illah are discussed in the titles related to the illah, and then the subject of the objections to the illah which could not be consensus on its number. One of these objections in question is the objection mumânaa, which is the subject of this study. Although considered the weakest of objections, it is accepted that they contribute more than others to revealing the truth. This is based on the thesis that certain conditions regarding essential requirement of qiyas were could not meted. The aim of this study is to examine and evaluate comparatively in terms of form and content of this objection, based on fundamental fiqh method sources written according to the proceduralists other than Hanafis.

Keywords: Analogical Reasoning, İllah (Effective Case), Good Reason, Objection, Prohibit.

Giriş

Fıkıh usulünde illet kavramı, hastalığın insan vücudunda değişiklik meydana getirmesinden esinlenerek “bulunduğu yerde değişiklik yapan mana” anlamından hareketle tarif edilmekte ve ilk dönemden itibaren usulcülerin illet tariflerinde İmam Şâfiî'nin “mana” (hükmü gerektiren mana/mana'l-asl) kelimesini kullanmasının izi sürülebilmektedir.¹ Örneğin Şîrâzî'ye (ö. 476/1083) göre illet, “hükmü iktiza eden mana”dır.² İleti, “hükmü celbeden sıfat” olarak tanımlayan Sem'ânî'ye (ö. 489/1096) göre illetin “hükme tesir eden mana” olduğu da söylenmiştir.³ İletin söz konusu mana üzerinden tanımlanması anlayışı, Hanefî usulcileri tarafından da benimsenmiştir.⁴

Teorisi III./IX. yüzyılın sonlarında teşekkül etmeye başlayıp IV. (X.) yüzyıl ve sonrasına ait eserlerde şekillenen illet,⁵ genel kabul görmüş bir tasnifi bulunmamakla beraber, “aklî illet-şer'î illet”, “mansus illet-müstenbat illet”, “sahih illet-fasit illet”, “âmm illet-tahsis edilmiş illet”, “müteaddi illet-kâsır illet”, “maslahat illeti-hüküm illeti”, “celî illet-hafî illet”, “müfret illet-mürekkebat illet”, “müsbit illet-nâfi illet” gibi kısımlara ayrılmıştır.⁶

¹ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risale* (Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1940), 479. İmam Şâfiî'nin, “hükmü gerektiren mana” (mana'l-asl) şeklinde illet kavramına paralel kullanımları hakkında bk. Şükrü Özen, *İslam Hukuk Düşüncesinin Aklîleşme Süreci* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 215.

² Ebû İshak İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *el-Luma' fi usûli'l-fikh*, thk. Muhyiddîn Dîb Misto ve Yusuf Ali Büdeyvî (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1997), 231.

³ Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 2/140.

⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 1994), 4/9; Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 14; Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslam Ali b. Muhammed el-Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, haz. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 4/148 (Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* ile birlikte).

⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “İlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/117.

⁶ Abdülhakîm Abdurrahman Esad es-Sa'dî, *Mebâhisü'l-ille fi'l-kıyâs inde'l-usûliyyîn* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000), 169 vd.; Soner Duman, *İlk Dönem Hanefî Usulünde İlet Tartışmaları* (İstanbul: Kitabî Yayınevi, 2010), 30-35; Dönmez, “İlet”, 22/117. Hanefî usulünde illete dair “isim-mana-hüküm” ayrımları için bk. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015), 2/312-313.

İletle alakalı olarak fıkıh usulünde sıklıkla kullanılan ta'lîl kavramı, "hükümün illetini belirlemek", "hükümü delille ispatlamak" gibi anlamlara gelmektedir.⁷ Esasen taabbüdî alanın dışında kalan dinî-hukukî hükümlerin amaçlarının tespit edilmesi için yapılan ta'lîl işlemi, söz konusu amaçların akılla kavranabilir olduğuna dair kabulü de göstermektedir.⁸ Fıkıh usulünde ta'lîl ve illetin müessir olmasının anlamına dair tartışmaların kökeni bakımından bu kabul, konuya ilişkin kelimî mülahazaların etkisinden uzak değildir.⁹ Nitekim itikâdî veya fikhî mezhepler şer'î hükümü tanımlarken, hükümün şer'î vasfının doğası gereği "Şâri'in hitabı"nı merkeze koyma noktasında genel bir yaklaşım sergilemişlerdir. Dolayısıyla fıkıh usulünde illet kavramı, mezheplerin hüküm anlayışı ile yakından alakalıdır. Hükümün tanımı ve mahiyeti konusundaki farklı anlayışlar ise Allah Teâlâ'nın kelamının kadîm, Kur'an'ın hâdis ve aklın hüküm kaynağı olup olmadığına dair kelimî meselelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰

Mu'tezilî anlayış, Allah Teâlâ'nın fiillerinin ta'lîl edilmesi gerektiğini, akıl yoluyla ulaşılabildiği Şâri'in müdahale etmediği aklî hükümlerin şer'î hükümün kapsamı içinde olduğunu, hakkında nass (şer') bulunmayan meselede aklın hükümünün devam ettiğini savunmuştur.¹¹ Mutezile'de illetin hükümde müessir olduğu, zorunlu bir illet-hüküm ilişkisinin bulunduğu ve bunun da hükme zarar vermeyeceği kabul edilmiştir.¹²

Ta'lîl işlemi Allah'ın fiillerinin haricî bir unsurla ikmal edilmesi olarak gördüğünden dolayı bu işleme karşı çıkan Eş'arî anlayış, hitabı (hüküm) kadîm

⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *Şifâü'l-ğalîl fi beyâni's-ş-şebhi ve'l-muhîl ve mesâlikü't-ta'lîl* (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1971), 24; Muhammed b. A'lâ b. Muhammed Hamîd et-Tahânevî, *Keşşâfü'l-istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/489; Muhammed Revvâs el-Kal'acî, *Mu'cemu'lügati'l-fukahâ* (Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 1988), 137; Muhammed Mustafa Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm* (Kahire: Matbaatü'l-Ezher, 1947), 12, Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 435; Hacı Yunus Apaydın, "Ta'lîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/511.

⁸ Fıkıh usulünde kavramlaşma sonrası ta'lîl tartışmaları için bk. İbrahim Özdemir, *Fıkıh Usulünde Ta'lîl Tartışmaları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 329. Hükümlerin taabbüdî-ta'lîlî şeklinde ayrımı için bk. Abdullah Kahraman, *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği* (İstanbul: Akademi Yayınları, 2002), 49 vd.

⁹ Hacı Yunus Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları* (Ankara: Ay Yayınları, 2017) 83-85; Özdemir, *Fıkıh Usulünde Ta'lîl Tartışmaları*, 219 vd.

¹⁰ Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm*, 94 vd.; Dönmez, "İlet", 22/118; Hacı Yunus Apaydın, "Şer'î Hüküm: Tanım ve Tartışmalar", *Bilimnâme Dergisi* 37 (2019), 1214.

¹¹ Ebu'l-Hasen Kâdî Abdülcabbar b. Ahmed, *el-Muğnî fi evvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, haz. Taha Hüseyin (Kahire: Vezâretü's-Sekâfe, 1963), 17/279, 308, 330 (*eş-Şer'iyât*); Muhammed b. Ali et-Tayyib Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *Şerhu'l-Umed*, thk. Abdülhamid b. Ali Ebü Züneyd (Kahire: Dârü'l-Matbaati's-Selefiyye, 1410), 54-55; a.mlf., *el-Mutemed fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982), 2/236, 403-404.

¹² Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm*, 119; Dönmez, "İlet", 22/117; Apaydın, "Şer'î Hüküm: Tanım ve Tartışmalar", 1216.

saymış, nakli (şer') hükmün kaynağı olarak gördüğü için illet olarak kabul edilen hâdis vasıfların kadîm hükümde bizatihi müessir ve mûcib olmasının mümkün olmadığını savunmuştur. Bu sebeple illet, Şâri Teâlâ'yı hüküm koymaya sevk eden "bâis" veya hükmü gösteren "muarrif" vasıf olarak değerlendirilmiş, illet-hüküm ilişkisi zorunlu sayılmamış, ikisi arasındaki sebep-sonuç ilişkisini Allah'ın kurduğu söylenmiştir.¹³

Mâturîdî anlayış, Allah Teâlâ'nın fiillerinin bir kısmının akılla kavranabilecek kadar açık diğer kısmının ise kapalı olduğunu ve bu fiillerin ta'lîl edilmesinin bir zorunluluk olmadığını savunmuştur. Hanefiler hükmü kadîm olarak nitelememekle birlikte, Mu'tezile'den farklı olarak, aklî alanı şer'î alana dâhil etmemişlerdir. Buna göre aklî illet, akılla ulaşılan/hâdis hükmün mucibi/müessiri iken şer'î illet, yalnızca Şâri tarafından hükmün muarrifi, bâisi, alâmeti veya emâresi olabilmektedir.¹⁴

İlet her zaman açık ve net olmadığı için usulcüler tarafından başta illetin mahiyeti, çeşitleri, şartları olmak üzere, illetin tespit yolları¹⁵ ve illete yönelik itirazlarla ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Söz konusu görüş farklılıklarına bağlı olarak usul âlimleri tarafından illete yönelik itirazlar için farklı sistematik içinde başlıklar açılmış ve uzun izahlar içeren tartışmalara yer verilmiştir.¹⁶ Cedel ilminin kurallarının ve yöntemlerinin etkili olduğu bu tartışmalarda iddia sahibi için "müstedil", "muallil", "müstenbıt", "mucîb" ve "mes'ûl" terimleri, itiraz eden taraf için ise "sâil", "mu'teriz" terimleri kullanılmıştır. Bu usule göre itiraz eden tarafın, itirazların tertibine önem vermesi elzemdir. Aksi halde çelişkiye düşme riski bulunmaktadır. Bunun için

¹³ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Hatib er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh*, thk. Taha Cabir Feyyaz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 5/134-135, 225; Ebu'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzak Afifi (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1402), 1/128-129, 3/201-202; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-Mustesfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Zühayr Hâfız (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1993), 3/703 vd.; Tâcüddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkafi es-Sübki, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 2/117, 3/41, 142, 152.

¹⁴ Şelebî, *Ta'lîlü'l-ahkâm*, 119; Dönmez, "İlet", 22/117; Apaydın, "Şer'î Hüküm: Tanım ve Tartışmalar", 1216. Ebtihal Abujazar, "Nazariyyetü't-te'sîr fi'l-illeti 'inde'l-Hanefiyye", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2014), 154-155.

¹⁵ İletinin tespit yolları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gazâlî, *Şifâü'l-ğalîl*, 23 vd.; Sa'dî, *Mebâhisü'l-ille*, 339-523; Abdurrahman Candan, *İslam Hukukunda İletinin Tespit Yöntemleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 79-206; Yahya al-Huori, "Mesâlikü'l-illeti'l-kat'iyye ve'z-zanniyye", *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 6 (2018), 175.

¹⁶ Bu konudaki görüşleri derli toplu görmek için bk. Tuncay Başoğlu, *Hicri Beşinci Asır Fıkıh Usulü Eserlerinde İletinin Tartışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 110 vd.

de önce “anlamaya yönelik” sorular sormalıdır. Bundan sonra gerekli gördüğünde “reddetmeye yönelik” sorulara geçmelidir. Tertip ettiği soruları sorarken geri dönüp önceden kabul ettiğini (müsellem) sonradan reddetme durumuna düşmemek için önce icmâlî itirazlar sonra tafsîlî itirazlar, önce genel itirazlar sonra özel itirazlar, önce asılla ilgili itirazlar sonra fer' ile ilgili itirazlar şeklinde sıralama yapmalıdır.¹⁷

Bu çalışma, Şâfiî usulcülere ağırlık vererek seçtiğimiz fıkıh usulü eserleriyle sınırlandırılmış, makalenin sınırlı hacmini aşmamak için Hanefî usulcülerine mukayeseye, ta'îlilerde geçen meselelerde tartışmaya taraf olan mezheplerin mesele hakkındaki görüşlerinin tahkik ve tahlillerine yer verilmemiştir. Burada ilk olarak, seçilen eserlerde illete yöneltilen itirazlar tespit edilecek, ardından men'/mümânaa itirazının münazara ilminde uygulanışına dair kısa bir başlık açılacaktır. Daha sonra kronolojik sırayla usulcülerin yaklaşımları incelenecektir.

1. İlette Yöneltilen İtirazlar

İlette yöneltilen itirazların sayısı hakkında usulcüler arasında görüş birliği bulunmamaktadır.¹⁸ Bu görüş ayrılığı, makalede yer verilmeyen usulcüler için de geçerlidir.¹⁹

Bâcî (ö. 474/1081), *İhkâmü'l-fusûl*'de itirazları belli bir tasnif içinde sıralamamış, konuyu kıyas ve illete ilgili durumların cevazı ve geçerliliği bağlamında incelemiştir.²⁰ Fakat *el-Minhâc*'da hem *İhkâm*'ı özetlemiş hem de itirazları tasnif etmiştir. Bâcî, bu itirazları “kıyasa yöneltilen itirazlar” bağlamında mutâlebe, itiraz ve muâraza şeklinde üç kısma indirgemiş ve toplamda on beş itirazdan bahsetmiştir. Mutâlebe kısmında yedi itiraz vardır: 1) Müstedilin, ihtilaflı olanı kıyas yoluyla ispatlamasının caiz olmaması, 2) Müstedilin asıl saydığına asıl

¹⁷ İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rükneddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *el-Kâfiye fi'l-cedel*, nşr. Fevkiye Hüseyin (Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1979), 130-132; Muhammed el-Emîn b. Muhammed eş-Şinkîti, *Âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara*, thk. Suûd b. Abdülaziz el-Arifî (Cidde: Dâru'l-Âlemi'l-Fevâid, 2007), 295 vd; Ramazan Korkut, “Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematiği (Hatip Bağdâdî'nin el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh Eserinin Bağlamında)”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 84. Kavramlar için bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî, *Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 219 (muâraza), 220 (muallil), 231 (mümânaa, münâzara), 232 (münâkaza).

¹⁸ İlette yöneltilen itirazlar hakkında bk. Hüseyin Okur, “Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyâs Ma'a'l-Fârık”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 36 (2020), 20-27.

¹⁹ Makalede yer verilmeyen usulcülere örnek olarak Mu'tezilî usulcü Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin itiraz tasnifi için bk. *Kitâbü'l-kıyâsi's-şer'î (el-Mutemed'*in sonunda), 2/451. Şîrâzî'nin tasnifi için bk. Ebü İshak İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *el-Mulahhas fi'l-cedel fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Yusuf Ahundcân Niyâzî (Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1407), 137-138; a.mlf. *el-Luma' fi usûli'l-fikh*, 231-238. Fahreddîn er-Râzî'nin tasnifi için bk. *el-Mahsûl*, 5/235 vd.

²⁰ Ebu'l-Velîd el-Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmî'l-usûl*, thk. Abdülmecid Türkî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1995), 640 vd.

olmasının caiz olmaması, 3) Müstedilin hüküm saydığıının hüküm olmasının caiz olmaması, 4) Müstedilin illet saydığıının illet olmasının caiz olmaması, 5) Asılda mümânaa, 6) Vasıfta mümânaa, 7) İletin tashihinin mutalebesi. İtiraz kısmında da yedi itiraz bulunmaktadır: 1) Kavlı bi-mûcebi'l-ille, 2) Kalb, 3) Fesâdü'l-vaz', 4) Nakz, 5) Kesr, 6) İletin malullerinde cereyan etmemesi, 7) Ademü't-te'sîr. Son kısım ise sadece muâraza itirazı ele alınmıştır.²¹

Cüveynî, (ö. 478/1085) *et-Telhîs'*te fesat sebeplerini katî ve zannî (zann-ı galip) şeklinde ikiye ayırıp inceledikten sonra illete on iki itiraz yöneltmiştir. 1) Aslın illetini inkâr, 2) Fer'in illetini inkâr, 3) İletin asılda ve fer'de bulunduğunu inkâr, 4) Hükmün asılda bulunduğunu inkâr, 5) Hükmün asılda fer'e taşınmaması, 6) İletin asılda bulunduğunun tashih edilmesinin talep edilmesi (mutalebe), 7) Kavlı bi-mucebi'l-ille, 8) İletin nakzı, 9) İlet lafzının tefsirinin talep edilmesi (istifsâr), 10) Kıyasın nassa veya icmaya muhalif olması, 11) İletin kalbedilmesi, 12) Misliyle muaraza.²² Cüveynî *el-Burhân'*da ise itirazları "sahih itirazlar" ve "fasit itirazlar" şeklinde ikiye ayırmıştır. Sahih itirazlar şunlardır: 1) Men', 2) Talebu'l-ihâle, 3) Kavlı bi'l-mûceb, 4) Nakz, 5) Fesâdü'l-vaz', 6) Kalb, 7) Muâraza, 8) Fark.²³

Gazâlî (ö. 505/1111) *el-Menhûl'*de itirazları sahîh ve fasit şeklinde tasnif etmiştir. Sahih itirazlar şunlardır: 1) Men', 2) Kavlı bi'l-mûceb, 3) Nakz, 4) Ademü't-te'sîr, 5) Kalb, 6) Fesâdü'l-vaz', 7) Muâraza, 8) Fark.²⁴ Gazâlî, *el-Mustesfâ'*da illeti fasit kılan sebepleri katî olanlar ve zannî olanlar şeklinde ikiye ayırmış, katî olanları dört yönden incelemiştir: 1) Fesadın asıl yönünden olması, 2) Fesadın fer' yönünden olması, 3) Fesadın illetin yolu yönünden olması, 4) Kıyası mahallinin dışında kullanması.²⁵

Sem'ânî (ö. 489/1096) illete yöneltilen itirazların on üç tane olduğunu söylemiştir: 1) İleti belirlenen hükmün kıyasla ispatının caiz olmaması, 2)

²¹ Ebu'l-Velîd el-Bâcî, *Kitâbu'l-Minhac fî tertîbi'l-hicâc*, thk. Abdülmecîd Türkî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1987), 149-151.

²² İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rükneddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *Kitâbü't-Telhîs fî usûli'l-fıkh*, thk. Abdullah en-Nebâlî ve Beşir Ahmed el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), 3/264 vd.

²³ İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rükneddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-fıkh*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977), 2/97 vd. İllete yöneltilen fasit itirazların bir sayıyla sınırlandırılmayacak kadar çok olduğunu söyleyen ve bunlar için müstakil başlık koymayan Cüveynî, fasit itirazın nasıl yapıldığını gösteren yedi işlem den bahsetmiştir. Bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 146 vd.

²⁴ Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1983), 401 vd.

²⁵ İleti fasit kılan zannî sebepler için bk. Gazâlî, *el-Mustesfâ*, 3/738 vd.

Belirlenen aslın caiz olmaması, 3) Belirlenen illetin caiz olmaması, 4) Asılda mümânaa, 5) Vasıfta mümânaa, 6) İletin tashihinin talep edilmesi, 7) Kavl bi-mûcebi'l-ille, 8) Ademü't-te'sîr, 9) Nakz, 10) Kesr, 11) Fesâdü'l-vaz', 12) Kalb, 13) Muâraza.²⁶

Ebu'l-Vefâ İbn Akîl'e (ö. 513/1119) göre itirazlar on tanedir: 1) Kıyasa itiraz (vaz'u'l-kıyâs), 2) Mümânaa, 3) Mütâlebe bi-tashîhi'l-ille, 4) Ademü't-te'sîr, 5) Nakz, 6) Kavlü'l-mûceb, 7) Kalb, 8) Kesr, 9) Fesâdü'l-î'tibâr, 10) Muâraza.²⁷

Âmidî'ye (ö. 631/1233) göre itirazların sayısı yirmi beştir: 1. Lafzın mücmel ve garib olması durumunda anlamının açıklanmasının talep edilmesi (istifsâr), 2. Kıyasın nassa muhalif olması (fesâdü'l-itibâr), 3. Kıyasın hüküm tertip edilmeye uygun olmaması (fesâdü'l-vaz'), 4. Aslın hükmünün men edilmesi, 5. Kabul edilen ve edilmeyen iki ihtimalli durum arasında lafzın kararsız olması (taksîm), 6. İletin asıldaki varlığının men edilmesi, 7. İddia edilen vasfın illet olduğunun men edilmesi, 8. İletin müessir olmadığının sorulması, 9. Ta'lil yapılan vasfın münasip olmaması, 10. Hükümün ta'lil yapılan maksada götürmeye elverişli olmaması, 11. Ta'lil yapılan vasfın bâtın ve hafî olması, 12. Ta'lil yapılan vasfın munzabıt olmayıp muzdarib olması, 13. İletin bulunup hükümün bulunmaması (nakz), 14. İlette bulunan mananın/hikmetin hükümde bulunmaması (kesr), 15. Asılda muâraza, 16. Aslın hükmünde mürekkeb kıyasın belirlenmesi (süâlü't-terkîb), 17. İletin geçişliliğiyle ilgili olarak asılda tearuz eden bir mananın belirlenmesi (süâlü't-ta'diye), 18. Vasfın fer'de bulunduğu men edilmesi, 19. Fer'de muâraza, 20. Fark, 21. Asıl ve fer' arasındaki hikmetin aynı, vasfın içerdiği manaya ilişkin kuralın/dâbitin farklı olması, 22. Asıl ve fer' arasındaki dâbitin aynı, maslahatın farklı cinsten olması, 23. Fer'in hükmünün aslın hükmüne muhalif olması, 24. İddianın ve delilin kalbedilmesi (süâlü'l-kalb), 25. Gereği kabul edilen delilin hükmünde ihtilaf edilmesi (el-kavl bi'l-mûceb).²⁸

Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) göre itirazların sayısı on altıdır: 1) Nakz, 2) Kesr, 3) Ademü'l-aks, 4) Ademü't-te'sîr, 5) Kalb, 6) Kavl bi'l-mûceb, 7) Fark, 8) İstifsâr,

²⁶ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 2/198-199. Sem'ânî'ye göre mümânaa, fesâdü'l-vaz', muâraza ve münâkaza illete yöneltilen dört sahih itiraz olup bunların en güzeli mümânaa ve muârazadır. Münâkaza ve fesâdü'l-vaz' itirazları ise müessir illete yöneltilmemektedir. Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 2/204-205.

²⁷ Ebu'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl, *el-Vâzih fi usûli'l-fıkh*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 2/191-192.

²⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/69-111. Âmidî'nin bu yaklaşımının muhtemel gerekçeleri için bk. Emrullah Yüksel, "Âmidî, Seyfedîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/57-58; Salim Öğüt, "el-İhkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/534-535.

9) Fesâdü'l-i'tibâr, 10) Fesâdü'l-vaz', 11) Men', 12) Taksîm, 13) İhtilâfî'd-dâbât, 14) Aslın ve fer'in hükmünün ihtilâflı olması, 15) Muâraza, 16) Süâlü't-ta'diye.²⁹

Yaklaşımları hakkında bir fikir vermesi için Hanefî usulcülerine bakıldığında, illete yöneltilen itirazların "müessir illete itirazlar" ve "tardî illete itirazlar" şeklinde ikiye ayrıldığı, bu iki kısma itirazların da "sahih itirazlar" ve "fasit itirazlar" ayrımına tabi tutulduğu görülmektedir.³⁰

2. Münazara İliminde Men'/Mümânaa İtirazı

Münazara ilminde men' itirazı, müstedile karşı herhangi bir gerekçe göstermeden ondan delil isteyerek yahut bir gerekçeyle delilin öncüllerine (ilk veya büyük önermeye) itiraz ederek onu savuşturmak/defetmek demektir ve "hakikî men" veya "tafsilî nakz" şeklinde de isimlendirilmektedir.³¹

Münazara ilminde soru sorarak itiraz edenin (sâil) uygulaması gereken başlıca ilk kural, men'/mümânaa kuralıdır. Bu kural gereğince muhakeme hukuku bakımından iki durum söz konusudur. Birincisi, sâilin karşı iddiada bulunmamasıdır. Müstedil/muallil bu durumda davacı, sâil ise davalı konumundadır. Bu durumda mümânaa itirazını kullanmak sâilin hakkıdır. İkincisi, sâilin karşı iddiada bulunmasıdır. Sâil, bu durumda davacı konumuna geçmekte, mümânaa itirazını kullanmak ilk muallilin hakkı olmaktadır. Öte yandan, bir delilin doğruluğu ispatlanmışsa, buna itiraz etmenin bir anlamı yoktur. Nitekim fıkıh usulünde müessir illetlerin doğruluğu kanıtlanmış olduğu için bunlara karşı mümânaa itirazı ileri sürülemez. Sâilin gerekçe göstermeden delil isteyerek itiraz etmesine maruz kalan muallil, mümânaayı ortadan kaldırabilmek için, reddedilen öncülü bir delil ile ispatlayarak itirazı def etmelidir. Şayet gerekçeli itiraz yapılmışsa itirazın gerekçesini çürüterek itirazı kaldırmaya çalışmalıdır. Muallilin daha açık bir delile geçmesi ve öncülü

²⁹ Bedreddin Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî usûli'l-fikh*, thk. Abdüsettâr Ebû Ğudde (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1992), 5/260 vd. Mütekaddimîn dönemi mütekellimin usulcülerinin bu itirazları esas itibariyle "mutâlebât", "kavâdih" ve "muâraza" şeklinde üç kısma ayırmayı uygun bulmaları hakkında bk. Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, 5/260-261. Benzer tespitler için ayrıca bk. Adudiddîn el-Îcî, *Şerhu Muhtasari'l-Münteha'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 3/473.

³⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 327; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 4/62 vd.; Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, 2/235 vd.

³¹ Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu* (İstanbul: İlim ve Kültür Yayınları, 1983), 20.

ispatlamaktan aciz kalması, konuyu değiştirip bir konudan başka bir konuya geçmek sayılır.³²

Mümânaa, itirazların en zayıfı olmakla birlikte, hakikatin ortaya çıkarılmasına diğer kurallardan daha çok katkı sağladığı için en yararlı itiraz türü kabul edilmektedir.³³

3. Men'/Mümânaa İtirazının Uygulanışı

Burada yer verilen usulcülerin bir kısmı men', diğer bir kısmı ise mümânaa ismini kullandığı için her müellife kendi tercih ettiği isimle başlık açılacaktır.

3.1. Bâcî'ye Göre Mümânaa İtirazı

Mümânaayı "asılda mümânaa" ve "vasıfta mümânaa" şeklinde iki kısma ayıran Bâcî, "asılda mümânaa" ile "asılın hükmünde mümânaa" konusunda söylenecekler aynı olduğundan dolayı asılın hükmünde mümânaa için ayrıca bir bölüm açmaya gerek olmadığı kanaatindedir.³⁴ Buna göre Bâcî'nin tasnifi şöyledir:

3.1.1. Asılda Mümânaa

Bâcî, bu itirazı sâilin muhtemel üç durumuna göre sınıflandırmıştır.

1) İtiraz ederken sâil tarafından görüşü esas alınan kimsenin (bu kimse kural olarak mezhep imamıdır) mesele hakkında açık ve ihtilafsız bir görüşünün bulunması. Bu durumda sâile cevap vermek için kullanılabilir üç yöntem bulunmaktadır.

a) Hasımın kabul edeceği şekilde hükmü tefsir etmek. Örneğin, Hanefî müstedile göre kira akdi kiracının ölümüyle batıl olur. Çünkü icare akdinin konusu menfaattir. Hanefîlerin ta'lîlinde fer' olan "icare"nin kıyaslandığı asıl mesele "nikâh"tır. Burada Mâlikî sâil "Aslı kabul etmiyoruz. Çünkü nikâh akdi ölümle batıl olmaz, sadece tamamlanmış olur. Kirada da böyledir" diyerek itiraz eder. Hanefî müstedil, bu itirazı defetmek için "Batıl olduğunu söyleyerek akdin ölümle ortadan kalkmasını kastediyorum" diyerek cevap verir. Akdin ölümle sona erip ortadan kalkması konusunda ihtilaf bulunmadığına göre, burada asıl sahihtir ve itiraz düşmüştür.

³² Cüveynî, *el-Kâfiye*, 130-131; Şınkîtî, *Âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara*, 312 vd; Korkut, "Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematiği" 84; Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu* (İstanbul: İlim ve Kültür Yayınları, 1983), 20-26.

³³ Şınkîtî, *Adabu'l-bahs ve'l-münâzara*, 312; Hacı Kaya, "Mantık Biliminin İmkânlarıyla İnşa Edilen Bilimsel Tartışma Yöntemi: Münâzara İlmi ya da Âdâbu'l-Bahs", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2017), 78.

³⁴ Bâcî'ye göre mutâlebe sırasında ilk olarak hükmün mislinin kıyasla ispatlanmasına itiraz edilmesi ve ardından kıyasın sıhhatinin incelenmesi çok önemlidir. Şayet önce kıyasın sıhhatine bakılır sonra diğerine itiraz edilirse kabul edilen illete itiraz için geri dönmek söz konusu olur. Bâcî, *el-Minhâc*, 150.

b) İhtilafî meselenin fer'lerinden birini hasmın kabul ettiğini açıklamak. Örneğin, Mâlikî müstedile göre imama uyan kimsenin Fatiha okuması vacip değildir. Dolayısıyla onun için kıraat farzının düşmesi vaciptir. Bu fer' meselenin aslı, "bir kimsenin rükû halindeyken imama yetişmesi" meselesidir. Şâfiî sâil "Ben kabul etmiyorum. Zira asıl, 'bir kimsenin rükûdayken imama yetişmesi, Fatihayı okumayı ve rekâtı kaçırmadan imama uymayı ümit etmesi' meselesidir. Dolayısıyla kıraat ona vaciptir" diyerek itiraz eder. Ona verilecek cevap "Rekâtı kaçırmaktan korktuğunda Fatiha'yı okumanın vacip olmamasında ihtilaf yoktur. Kabul için bu kadarı bize yeter. İletin hükmü sabit olduğunda, bir yerdeki (fer') kabul yeterlidir" denmesidir.³⁵

c) Sâile karşı delil getirmek. Örneğin, Mâlikî müstedile göre iki müd³⁶ acvenin bir müdd acve ve bir dirhem karşılığında satılması caiz değildir. Çünkü acve, faiz cereyan eden cinsten bir maldır. Bu fer' meselenin aslı, "iki dinarın bir dinar ve ticaret malı karşılığında satılmasının caiz olmaması"dır. Hanefî sâil itiraz etmek için şöyle der: "Ben aslı kabul etmiyorum. Zira bu satış, altında caizdir." Malikî müstedil cevaben "Kabul etmezsen delil gösteririm" diyerek delilini sunar. Burada delil, Medineli sahâbi Fedâle b. Ubeyd'den (ö. 53/673) gelen rivayettir.³⁷ Bu satışın altın ve gümüşte caiz olmaması hükmü mezkûr haberle sabit olduğuna göre, "faiz cereyan eden cinsten bir mal olma" illeti sebebiyle hurmanın kıyas edilmesi geçerlidir.

2) İtiraz ederken görüşünü esas aldığı kimsenin mesele hakkındaki görüşünün ihtilafî olması. Bu durum, esas alınan kişinin mesele hakkında iki kavlinin bulunması, bu konuda ondan iki görüşün rivayet edilmesi yahut yakın çevresinin iki vecih görüşünün bulunmasından dolayı meydana gelmiş olabilir. Böylesi durumda verilecek olan cevapta kullanılacak yöntemler, yukarıda bahsedilen üç yöntemdir.³⁸

3) İtiraz ederken görüşünü esas aldığı kimsenin mesele hakkındaki görüşünün bilinmemesi. Örneğin Hanefî müstedile göre kisasın uygulanması için suç fiilinin kılıçla gerçekleştirilmiş olması gerekir. Zira kılıç dışında başka bir alet

³⁵ Bâcî, *el-Minhâc*, 163.

³⁶ Hacim ölçüsü olan müd için bk. Cengiz Kallek, "Müd", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/457-459.

³⁷ Ebu'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabi, t.y.), "Müsâkât", 89-92; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), "Büyû", 13; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Camiu's-sahîh/Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1356/1938), "Büyû", 32.

³⁸ Bâcî, *el-Minhâc*, 164.

sebebiyle kısas uygulanması caiz değildir. Bu fer'in kıyas edildiği asıl mesele "ölünceye kadar içki içirmek" meselesidir. Malikî sâil "Mezhep imamımızın (sahibuna) bu konuda herhangi bir görüşünü (nass) bilmiyoruz. Bunu kabul etmemiz caiz olmaz" diyerek itiraz eder. Bu itiraza cevap vermenin yolu, delil getirmektir. Delille ispatlandığında hüküm kıyasla sahih olur.³⁹

3.1.2. Vasıfta Mümânaa

Bâcî, vasıfta mümânaayı itiraz eden sâili ve itiraz edilen müstedili merkeze olarak tasnif etmiştir.

1) Sâilin dayandığı asıl bakımından itiraz; vasfın asılda, fer'de veya her ikisinde de bulunmadığı itirazıdır.

a) Vasfın asılda bulunduğu iddiasına karşı yapılan itiraz. Örneğin, Mâlikî müstedile göre abdest alırken sıraya uymak (muvâlât) şarttır. Zira abdest, hadesin iptal ettiği bir ibadettir. Namazda olduğu gibi abdestte de sıraya uymak sıhhat şartıdır. Muhalif "Namazı hadesin iptal ettiğini kabul etmiyorum. Önce taharet batıl olur, sonra taharetin batıl olması sebebiyle namaz batıl olur" diyerek itiraz eder. Bu itiraza iki şekilde cevap verilebilir: 1) Cevabın kabul edilen manayla açıklanması ve illetin lafzına onay verilmesi. Örneğin, Mâlikî müstedil "İptal edeceğini söylerken ibadeti sürdürmeye hadesin engel olmasını ve illet sayılmasını kastettim" der. Bu cevap kabul edilir. 2) İbadeti hadesin iptal ettiğinin delille ispatlanması. Bunun için de şöyle denir: "Senin dayandığın asla karşı mümânaa geçerli değildir. Çünkü sen, 'ibadet edenin abdesti bozulur, abdest için namazdan ayrılır, giderken yine abdesti bozacak bir durum meydana gelirse namazı batıl olur' diyorsun. Hâlbuki bu durumda taharet bulunmamaktadır." Böylece hadesin namaz ve tahareti birbirinden bağımsız olarak iptal ettiği ortaya çıkmış olmaktadır.

b) Vasfın fer'de bulunduğu iddiasına karşı yapılan itiraz. Örneğin, Malikî müstedile göre kölenin hataen öldürülmesi durumunda kefâret gerekmez. Bu durumda hayvanın telef edilmesinde olduğu gibi kölenin kıymeti ödenir. Burada vasfın fer'de bulunduğu iddiasına karşı çıkan Hanefî sâil "Öldürülünce kölenin kıymetinin ödenmesini kabul etmiyorum. Çünkü bize göre kölenin diyeti hürün diyetinden on dirhem azaltılarak belirlenir" diyerek itiraz eder. Bu itiraza daha önce bahsedilen üç yöntemle cevap verilir.⁴⁰

³⁹ Bâcî, asılda ki ayrıntı farklılığından dolayı istidlali kabullenmeyip itiraz etmeyi de bu kısımda değerlendirmiştir. Yine ona göre, mezhep imamından başkasının görüşüne dayanarak yapılan mümânaa itirazı da asıl/aslın hükmü hakkında mümânaa kısmında ele alınabilir. Örnek uygulamalar için bk. Bâcî, *el-Minhâc*, 165.

⁴⁰ Birinci yöntemle göre "Ben 'kıymet' derken bunun belirlenmemiş bir bedel olmasını kastettim. Burada bedeli belirlenenin sıfatları dikkate alınır. Bu da kıymet anlamına gelir" denir. İkincisine göre "Yarım diyete veya bundan daha azına ulaşan kimseyi kastettim. Kıymeti ne kadarsa o kadar tazmin edilir. Size göre, kıymeti hürün diyetinden fazla olanın bedeli belirlenir" denir.

c) Vasfın asılda ve fer'de bulunduğu iddiasına karşı yapılan itiraz. Örneğin Mâlikî müstedile göre teyemmüm dirseklere kadar yapılır. Zira şeriat, temiz toprak cinsinden teyemmüm yapmayı abdestin yerine koymuş ve abdestte yüzü yıkamada mahallin tümünü kapsamayı gerekli gördüğü gibi, teyemmümde de mahallin tümünü kapsamayı gerekli görmüştür. Hanefî sâil "Vasfın asılda da fer'de de bulunduğunu kabul etmiyorum. Zira taharet, mahalli temizler ve hadesi ortadan kaldırır. Biz, hadesin teyemmümle ortadan kalkmaması konusunda icmâ ettik.⁴¹ Dolayısıyla teyemmüm, mecaz ve anlam genişlemesi dışında taharet olarak nitelendirilemez. Ta'lîl soruşturulmalıdır." diyerek itiraz eder. Bu itiraza tefsir ve delil getirme yöntemleriyle cevap verilir. Tefsir yöntemine göre "Bizim 'taharet' sözüyle kastımız, namazın taharetle mübah hale gelmesi olup bundan öte anlam taşımaz" denir. Delil getirme yöntemine göre ise Hz. Peygamber'in "Yeryüzü benim için mescit ve temiz kılındı"⁴² hadisi söylenir. Yeryüzü temiz olarak isimlendirildiğine göre yeryüzüne temiz denmesine itiraz edilemez. Bunu iddia eden, iddiasını kanıtlamalıdır.⁴³

2) Mes'ûlün dayandığı asıl bakımından itirazda sâil, fer'deki vasfın mesulün dayandığı asılda bulunduğunu fakat bu asla dayanarak yapılan ta'lîlin doğru olmadığını öne sürmektedir. Bâcî'ye göre bu tür itiraz nadiren gerçekleşmektedir. Örneğin Hanefî müstedile göre talakı şiir söyleme ta'liki şartına bağlı kılmak caiz değildir. Çünkü talakın geçerliliği bir söze bağlı kılınmaktadır. Satım akdinde caiz olmadığı gibi burada da böylesi ta'liki şart geçerli değildir. Malikî ise "Bu istidlal, senin dayandığın asla göre geçerli değildir. Zira sana göre talak niyeti bulununca kinaye söz ile yapılan talak geçerlidir." diyerek itiraz etmektedir. Burada Mâlikî sâil, muallilin asıldan (satış) fer'e (talak) ulaşmasını kabul etmemektedir. Zira fer'in yani talakın söze

Üçüncüsüne göre "Organları kıymete göre tazmin edilenin canı da kıymete göre tazmin edilir. Bu husus sabit olduğuna göre vasfı geçerlidir, kıyas devam eder" denir. Bk. Bâcî, *el-Minhâc*, 166.

⁴¹ Hanefîler'e göre, teyemmüm ancak niyet ile abdestin bedeli olur ve hadesi ortadan kaldırır. Nitekim su doğası gereği temizleyici ve necaseti giderici olduğu için niyet bulunmaksızın da temizleme işini yapar. Teyemmüm ise aslında kirletmek ve toza bulaştırmak demek olup temizlemenin zıddıdır. Bu sebeple hades, teyemmüm yaparak ortadan kalkmaz. Fakat teyemmüm, namazı eda etmeye duyulan ihtiyaçtan dolayı taharet sayılmıştır. Dolayısıyla namaz kılma isteği şartıyla taharet olur. Bu şart da ancak niyet ile gerçekleşir. Bk. Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, 2/283-284; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 4/181-185.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necat, 1422), "Salât", 56; Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ty.), "Mesâcid", 3.

⁴³ Bâcî, *el-Minhâc*, 167.

bağlanabildiği somut örnek mevcuttur. Bâcî açıkça söylemese de burada muallilin somut örnekle nakzedildiğine işaret etmektedir. Hanefî'nin buna cevap vermesinin yolu, Mâlikî hasmın kabul edeceği şekilde sözünü açıklamasıdır (tefsir). Buna göre Hanefî "Ben talakın kinayeli sözle geçerli olacağını kastediyorum, fakat sadece sözle geçerli olduğunu iddia etmiyorum." der ve bu sözü kabul edilir.⁴⁴

3.2. Cüveynî'ye Göre Men' İtirazı

Cüveynî, yapmış olduğu tasnifte men' itirazının esas itibariyle "asl"a yöneltildiği noktasında Bâcî gibi düşünmektedir. Asla itiraz edilince takdiren fer'e de itiraz yöneltilmiş olduğunu kabul eden Cüveynî'ye göre men' itirazları şu şekildedir:

3.2.1. Asılda Men'

Cüveynî'ye göre asla itiraz; aslın muallel olduğuna itiraz, aslın illetine itiraz, aslın hükmüne itiraz ve mesulün gösterdiği vasfa itiraz şeklinde dörde ayrılır.

3.2.1.1. Aslın Muallel Olduğuna İtiraz

Bir "asl"a tutunarak ta'lîl yapan kimse, asla dair bir vasfın illet olduğunu açıklamazsa bu aslın muallel olduğunu ispatlaması talep edilir. Muallil açıklama yaptığında, gösterdiği vasfın "aslın hükmündeki illet" olduğunu iddia etmiş olmaktadır. Dolayısıyla kıyas yoluyla münazaranın başlamasının yolu, hasmın asılda hükmü açıklamasının ardından illetinin talep edilmesidir. Asılda hükmün illeti geçerliyse ve aslın hükmü fer'e taşınabiliyorsa, illetin bulunduğu fer'e bu aslın hükmü verilir. İtiraz sorusu yöneltilen (mes'ûl), bu aslı zikreder fakat kâsır olduğunu söylerse, sâil itiraza kalkışmaz. Bilakis sözün tamamlanmasını bekler. Henüz itirazın vakti gelmediği için yapabileceği başka bir şey de yoktur. Hasım önce sadece "asıl şudur" deyip ardından "fer'in aslın mesabesinde olduğu" iddiasını dile getirirse, asıl-fer' irtibatını kurmadığı ve cümleyi kıyas formunda söylemediği için sözü dikkate alınmaz. Burada Cüveynî, münazarada kıyas formunu kullanmayan sert biçimde eleştirmekte ve onu ahmakça konuşmakla itham etmektedir.⁴⁵

3.2.1.2. Aslın İletine İtiraz

İstinbat edenin öne sürdüğü illetin kabul edilmemesi (inkâr) ve çoğunlukla mürekkeb illetlere yöneltilmesi şeklinde uygulanan bir itirazdır. Örneğin, istinbat eden kişi, kızın "on beş yaşında olması"nu illet göstererek onun baliğa olduğunu iddia etmekte, hasmı da inkâr etmektedir. Burada hükmü gösterebilecek illetin bulunduğu kabul edilmemektedir. O halde mürekkeb illetlerde uyulması gereken yönteme göre illetin varlığı ispatlanmalıdır.

⁴⁴ Bâcî, *el-Minhâc*, 168.

⁴⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/97-98.

3.2.1.3. Aslın Hükümüne İtiraz

Bu itiraz mes'ûle yöneltilince onun bunu ispatlaması gerekir. Mes'ûl ispatladığında, kıyası doğru yapmış demektir. Sâil delil gösterir ve mes'ûl buna itiraz ederse, taraflar yer değiştirmiş olur ve mes'ûl nakzı ortaya koyarsa, sâil ona men' yoluyla itiraz eder.⁴⁶ Mes'ûlün bu aşamadan sonra delil getirerek ispatlama hakkı yoktur. Zira kendisi nakzı ispatlayınca, ispatlanması istenileni ispatlamamıştır. Bilakis, sâilin illetinin iptal edilmesi gerektiğini ispatlamıştır ve muteriz konumundadır.

3.2.1.4. Mes'ûlün Gösterdiği Vasfa İtiraz

Bu itiraz, mes'ûlün gösterdiği vasfın illet olduğunu kabul etmemek demektir. Bunun için de mes'ûle "Ortaya çıkardığın şeyin illet olduğunun delili nedir?" sorusu yöneltilir.

3.2.2. Vasıfta Men'

Cüveynî'ye göre vasfa yöneltilen tek itiraz, aslın illetinin fer'de bulunduğu itirazdır. Vasıfta ilgili olduğu söylenen diğer itirazlar ise esas itibariyle asıl hakkındadır. Zira asılda bulunduğu iddia edilen mananın illet olmaya elverişli sayılması durumunda, fer'de bulunan aynı mananın illet sayılmasına itiraz etmenin gereği yoktur. Burada yapılacak son şey, asılda sabit olan ve illet sayılan mananın fer'de bulunduğu men' yoluyla itiraz etmektir.⁴⁷

3.3. Gazâlî'ye Göre Men'

3.3.1. el-Menhûl'de Men'

Gazâlî *el-Menhûl*'de men' itirazını "asla karşı itiraz" ve "ta'lilin vasfına karşı itiraz" şeklinde ikiye ayırmıştır. Asla karşı itirazı da "aslın muallel olduğuna itiraz", "ta'lilin aslını kabul ettikten sonra zikredilen vasfın illet olduğuna itiraz", "illet olarak nasbedilenin var olduğuna itiraz" ve "aslın hükmüne itiraz" şeklinde kendi içinde dörde ayırmıştır.

Gazâlî'nin verdiği bilgiye göre, muallilin "aslın hükmünde bulunan muhîl (مخيل) mana"yı açıklaması yeterlidir. Böylece itirazların hepsi def edilmiş ve aslın muallel olduğu bu illetle ispatlanmış, illetin gayeye uygunluğu (إحالة) sabit

⁴⁶ Cüveynî'ye göre burada sâilin karşı delil sunmasına engel olacak hiçbir şey bulunmamaktadır. Fakat en kısa yoldan sonuca götürdüğünü düşündükleri bir mesleği takip eden münazaracılar ve cedelciler, "delil getirmek, kaldığı yerden devam etmek ve ilk baştan başlamak" haklarının sadece mes'ûle ait olduğunu söylemekte ve sâili muterizin yerine koymaktadırlar. Cüveynî, tarafların delil getirmek ve itiraz etmek dışında bir şey yapıp sınırlarını aşmaları durumunda sözün uzayıp gideceği ve oturumun faydasız hale geleceğini dikkate alarak onların bu yaklaşımlarının yersiz olmadığı kanaatindedir. Bk. Cüveynî, *el-Burhân*, 2/98.

⁴⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/99.

olunca da hüküm terettüp etmiş olur. Muallil itirazla karşılaşınca intikal hakkına sahiptir. Ancak men' itirazıyla karşılaştığında şayet nakz iddiasında bulunursa delil getirme hakkı yoktur. Zira nakz iddiasında bulunması, meselenin dışına çıkmış olması demektir. Nitekim mükâtebe (kitâbet) akdi hakkındaki bir mesele bazen nikâha dair bir meseleyle nakzedilerek asıl meselenin dışına çıkılmaktadır. Men' itirazı karşısında muallil tarafından aslın hükmünün ispatlanması, hükmün fer'de de ispatlandığını gösterir. Cedel kuralı gereğince, mes'ûl delil getirebilir fakat davalı saîlin delil getirme hakkı yoktur. Delil getirirse de dinlenmez. Zira ondan istenen bu değildir.⁴⁸

3.3.2. el-Mustesfâ'da Men'

Gazâlî, *el-Mustesfâ'da* illeti fasit kılan sebepleri katî olanlar ve zannî olanlar şeklinde ikiye ayırmış, katî olanları da dört yönden incelemiştir. Burada sadece katî olanlar ele alınacaktır.

3.3.2.1. Fesadın Asıl Yönünden Olması

Aslın dört şartı bulunduğu göre bu şartlara uymayan illetle ta'lîle itiraz edilecektir. Bu şartlar ve şartlara uymayan durumlar kısaca şu şekilde ifade edilebilir. a) Aslın hükmünün şer'î bir hüküm olması. Şer'î (sem'î) hükmü ispat edecek bir illetle aklî hükmün ta'lîl edilmesi, bu şarta uymamaktadır. b) Aslın hükmünün nass veya icmâ ile bilinmesi. Bir fer'in başka bir fer' için asıl yapılması, bu şarta uymamaktadır. c) Aslın muallel olması. İletin geçerli olduğunu gösteren delilin yokluğu bu şarta uymamaktadır. d) İstinbat yapılacak aslın mensuh olmaması. Asıl, nesihten sonra asıl olmadığı için bu şarta uymamaktadır.⁴⁹

3.3.2.2. Fesadın Fer' Yönünden Olması

Bu, kıyasın fer' unsurunun şartlarına uymayan ta'lîle itirazı ifade etmektedir. Bu itirazın üç şekli vardır.

a) Fer'de aslın hükmüne aykırı bir hükmün sabit olması. Örneğin selemde re'sülmâl ile müslem fihi kalite bakımından karşılaştırarak iki bedeli birbirine kıyaslayan kişi, aslın hükmünün hilafına bir ta'diye yapmaktadır.

b) Asılda mutlak olarak sabitken illetin fer'de ancak bir ekleme veya eksiltmeyle sabit olması. Örneğin müstedil, küsuf namazının ilave bir rükû ile ve cemaatle kılınmasının teşri kılındığını, kendine özgü ilavesi bulunduğunu söylemekte ve bu namazı Cuma ve bayram namazıyla kıyaslamaktadır. Zira Cuma namazının kendine özgü bir hutbesi, bayram namazının da kendine özgü tekbirleri vardır. Müstedilin bu sözü fasittir. Çünkü ta'diye imkânı bulunmamaktadır.

⁴⁸ Gazâlî, *el-Menhûl*, 401-402.

⁴⁹ Gazâlî, *el-Mustesfâ*, 3/738-739.

c) Hükümün lügavî bir isim olmaması. Örneğin zina isminin livata yapan için, sirkat isminin nebbaş için, hamr isminin nebiz için kullanılması doğru değildir.⁵⁰

3.3.2.3. Fesadın İletin Yolu Yönünden Olması

Bunun üç şekli vardır: a) İletin geçerliliğine dair bir delilin bulunmaması. Örneğin bir kimse öne sürdüğü illetin geçerli olmasını “illetin fasit olduğunu gösteren bir delilin bulunmaması” gerekçesine bağlarsa bu kıyası kesinlikle batıldır. b) İletin geçerliliğine aklî bir delille istidlal edilmesi. Bir şeyin illet olabilmesi şer’î yolla belirlenebileceği için bu şekilde kıyas batıldır. c) İletin mansus hükmü def edici olması ve bu hükme zıt olması. Örneğin şarabın haram olmasının illeti olarak “sarhoş etmek (iskar)” ile “düşmanlığı ve nefreti (buğz) körüklemek” dışında bir illet tespit etmek batıldır.

3.3.2.4. Kıyasın Mahallinin Dışında Kullanılması

Kıyası ispatlamak için kıyas yolunu kullanmak veya haber-i vahidi kıyas yoluyla ispatlamak için rivayeti şahitliğe kıyas etmek batıldır.⁵¹

3.4. Sem’ânî’ye Göre Mümânaa

Sem’ânî, mümânaa itirazını⁵² “hasmın iddia ettiği illete itiraz”, “mürekkebe illetlere itiraz”, “hükme itiraz” ve “vasfa itiraz” şeklinde dört kısma ayırmıştır.

3.4.1. Hasmın İddia Ettiği İllete İtiraz

Hanefîler, “oruca geceden niyet etme” meselesinde Şâfiîleri tarda ve vasfı yokluğuna dayanarak illet olmaya elverişsiz bir vasfı illet saymakla itham ederken, geceden niyet edilen oruç için “muayyen bir oruçtur” diyerek kendileri bizzat tenkit ettikleri şeyi yapmaktadırlar. Burada Şâfiî sâil, illetin “muayyen fakat farz bir oruç” olduğunu söyleyerek itiraz etmekte ve “Muayyen oruç farz hükmünde olduğuna göre orucun bu hükümde illet olmaya elverişli hale geldiğini niçin söylemedin” diyerek soru yöneltmektedir. Burada illet sadece muayyen olmak değil “farz ve muayyen oruç” olmaktır.

Bu tür ta’lillerde acele edilmemesi gerektiğini söyleyen Sem’ânî’ye göre Hanefîler “küçük dulun evlendirilmesi” meselesinde sonradan ortaya çıkacak

⁵⁰ Gazâlî, *el-Mustesfâ*, 3/740-741.

⁵¹ Gazâlî, *el-Mustesfâ*, 3/742-743.

⁵² Sem’ânî’ye göre, muallile yöneltilecek en etkili itiraz sorusu mümânaadır. Üstelik bu itiraz münazaranın esası sayılmaktadır. Bu itirazın yolu ise, hasmın hüccetini def etme işlemi elinden geldiğince aşmamak yani davalı taraf iken davacı taraf gibi davranmamaktır. Zira davalardaki taraf sıfatı bu şekilde sabit olmakta ve böyle davranmayı gerektirmektedir. Bk. Sem’ânî, *Kavâtrı’u’l-edille*, 2/199.

bir illetin veya maninin hiçbir hükmü gerektirmeyeceğini söylemekte ve mevcut görüşü (velinin görüşü) kesin saymakta ve illet kabul edilecek kesin görüşü belirlemede acele etmektedirler. Şâfiîler de “Şu an bir görüş var olmasa da görüşün sonradan ortaya çıkmasının sebebi mevcuttur. Görüşün sebebi, gerçekten görüşün yerini alır” diyerek cevap vermektedirler.

Sem'ânî'ye göre, Hanefîlerin “meselenin inceliği” (harfü'l-mesele)⁵³ dedikleri mümânaa itirazları, kıyasın asıl itibariyle muallel konularda yapıldığının kabul edilmesinden sonra yapılır. Bu noktada hükümlerin “muallel hükümler” ve “muallel olmayan hükümler” diye ayrılması gerektiğini söyleyen Sem'ânî, daha önce Bâcî ve Cüveynî tarafından da dile getirildiği üzere bir asla tutunan muallilin bu aslın muallel olduğunu ispatlaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Nitekim tespit ettiği vasfın illet olmaya elverişliliğine veya bu vasfın illet olduğunu gösteren delile dair mutalebe sorusunu cevaplayıp iddiasını ispatladığında, söz konusu aslın muallel olduğunu da ispatlamış olmaktadır.⁵⁴

3.4.2. Mürekkebe İletlere İtiraz

Sem'ânî, bu illetlerin, bazı durumlar hariç genellikle itimada şayan olmayan tardî illetler olduğunu söylemekle yetinmektedir.

3.4.3. Hükme İtiraz

Bu itiraz, kavî bi-mucebî'l-ille itirazıyla yakından alakalıdır. Örneğin Hanefîlere göre akdin konusunun görülmesi gaibin satışında sıhhat şartıdır. Şâfiî sâil ise “Akdin konusunun görülmesi bana göre şart koşulmaz, ilâmı şart koşulur” diyerek itiraz etmektedir.⁵⁵

3.4.4. Vasfa İtiraz

Bu itiraz, ta'lilin ihtilaflı bir vasıfla yapılması hakkındadır. Örneğin Hanefîlere göre çocuğa emanet bırakmak, malı helak etmesi hususunda onu yetkilendirmek anlamına gelmektedir. Buna “emanet vermenin yetkilendirme anlamına gelmemesi sebebiyle bunun yetkilendirme olmadığı” söylenerek itiraz edilir.⁵⁶

3.5. İbn Akîl'e Göre Mümânaa

Ebu'l-Vefâ İbn Akîl'e göre mümânaa itirazı “müstedilin iddiasını yalanlamak” anlamına gelmekte ve dört kısımda ele alınmaktadır.

⁵³ Debûsî, *Takvimü'l-edille*, 354; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 4/154; Serahsi, *Usulü's-Serahsi*, 2/267-268.

⁵⁴ Sem'ânî, *Kavâtü'u'l-edille*, 2/205.

⁵⁵ Sem'ânî, *Kavâtü'u'l-edille*, 2/206.

⁵⁶ Sem'ânî diğer meselelerde daha kısa alıntı yapmasına rağmen burada Debûsî'nin “müessir illete yöneltilen mümânaa” itirazı hakkındaki açıklamalarına yarım sayfadan fazla yer vermiştir. Sem'ânî, *Kavâtü'u'l-edille*, 2/207

3.5.1. Aslın Hükümünde Mümânaa

İbn Akîl'e göre aslın hükmüne itiraza verilecek üç cevap vardır.

1) İtiraz eden sâilin mezhebindeki sahih rivayetinin, asıldaki hükmü kabul ettiğini beyan etmek. Örneğin Şâfiî müstedile göre farz haccı eda etmemiş bir kimsenin nafîle niyetle ihrama girmesi, mutlak niyetle ihrama girmesindeki gibi farz yerine geçmektedir. Hanefî muhalif, farz yerine geçmediğini söyleyip aslın hükmüne itiraz edince, muterizi destekleyen Hasan b. Ziyad (ö. 204/819) rivayeti karşısında müstedili destekleyen Kerhî'nin (ö. 340/952) rivayetinin mezhepte itimada şayan olduğu için sahih kabul edildiği cevabı verilir.

2) Kıyasın her iki tarafın kabul ettiği konuda olduğunu söylemek. Örneğin Şâfiî müstedile göre namaz gibi abdest de bir ibadet olup tertip şarttır. Muteriz, terk edilen secdelerin yapılmasında buna uyulmadığı gerekçesiyle itiraz edince, müstedil, kıyasın rükû ve secde sıralamasına göre yapıldığını söyleyerek cevap verir.

3) Kıyasa başvurmak ve itiraz gelince kıyasın dayandığı aslı söylemek. Örneğin müstedile göre köpeğin yalamasında olduğu gibi, domuzun yaladığı kabın yedi kere yıkanması gerekir. Muteriz bu aslın hükmünü kabul etmeyince müstedil, köpeğin yaladığı kabın yedi kere yıkanması gerektiğini belirten hadisi⁵⁷ nakleder.⁵⁸ Burada mesele İbn Akîl tarafından "cedel yöntemine göre bu tür cevabın konuyu değiştirme (intikal) olup olmaması" ve "müstedilin mağlubiyeti (inkıta)" bakımından değerlendirilmiştir.⁵⁹

3.5.2. Fer'deki Vasıfta Mümânaa

Bu itiraz, aslın hükmünün fer'e taşınmadığı itirazıdır. Örneğin, Hanefî müstedile göre zekâta kaliteli para ile düşük ayarlı para birbirine eklenebildiği gibi, gümüş para da altın paraya eklenebilir. Zira ikisi de mal olup kırkta bir zekâtı vardır. Muhalife göre asıldaki hüküm "cüzlerin eklenmesi" iken fer'deki hüküm "kıymetin eklenmesi"dir. Dolayısıyla hüküm asıldan fer'e taşınmaz. Müstedil, eklemenin sıfatı hususunda eşitliği sağlamak zorunda olmadığını, çünkü bu meselede eklemenin vacip olması hususunda muteriz tarafından fer'in hükmünün asla dâhil edildiğini söyler. Nitekim muteriz, namaz ve taharet birbirinden farklı olduğu halde niyet hususunda tahareti namaza kıyas etmiştir.⁶⁰

⁵⁷ Buhârî, "Vudû", 33; Müslim, "Tahâret", 93.

⁵⁸ İbn Akîl, *el-Vâzıh fi usûli'l-fıkh*, 2/219-220.

⁵⁹ İbn Akîl, *el-Vâzıh fi usûli'l-fıkh*, 2/220-221.

⁶⁰ İbn Akîl, *el-Vâzıh fi usûli'l-fıkh*, 2/223.

3.5.3. Asıldaki Vasıfta Mümânaa

Hanbelîlerin ve Şâfiîlerin abdestteki tertip istidlali, abdestin hadesle bozulan bir ibadet olmasına dayanmaktadır. Buna göre abdestte tertip namazdaki gibi vaciptir. Muhalif Hanefî ise namazın hadesle bozulduğunu kabul etmemekte, hadesin tahareti bozulduğunu, namazın da taharet mevcut olmadığı için bozulduğunu öne sürmektedir. Müstedil bu itiraza, abdest bozulduğunda hades sebebiyle taharetin ortadan kalktığını, böyle bir namazın batıl olduğunu beyan ederek cevap verir.⁶¹

3.5.4. Fer'deki ve Asıldaki Vasıfta Mümânaa

Hanefî müstedile göre temettü haccı yapanın hacda oruç tutmadığında orucu sakıt olmaktadır. Zira oruç, vaktin bedelidir, Cuma namazında olduğu gibi vaktin geçmesiyle orucun da düşmesi gerekir.⁶² Muteriz ise Cuma namazının bedel olduğunu ve orucun hac günleriyle kayıtlı olduğunu kabul etmeyip itiraz yöneltmektedir. Burada müstedil, muterizin mezhebinde bunun kabul edildiğini açıklamaya ihtiyaç duyar.⁶³

3.6. Âmidî'ye Göre Men'

Yukarıda geçtiği üzere Âmidî, yirmi beş itirazdan bahsetmiştir. Diğer usulcülerin tasnifinde alt tür olarak bahsedilen itirazlar, onun tasnifinde 4, 6, 7 ve 18. sırada müstakil olarak yer almıştır. Bunlar "aslın hükmünde itiraz", "illetin asılda bulunduğu itiraz", "iddia edilen vasfın illet olduğuna itiraz" ve "vasfın fer'de bulunduğu itiraz" şeklindedir.⁶⁴

3.6.1. Aslın Hükmüne İtiraz

Necasetin giderilmesi hakkında Şâfiî müstedil "Su dışındaki sıvı madde (mâî) hadesi ortadan kaldıramaz. Dolayısıyla zeytinyağı necaseti gideremediği gibi, sıvı madde de gideremez" şeklinde istidlal yapmakta, fakat Hanefî sâil, "Asıldaki hükmü kabul etmiyorum. Bana göre zeytinyağı necasetin hükmünü giderir" diyerek itiraz etmektedir. Bu örnekte müstedilin mağlup olması (inkıta) hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Âmidî'nin tespitine göre müstedilin mağlup olduğunu savunan âlimler, onun aslın hükmü için değil de fer'in hükmü için delil olacak sözleri söylemiş olmasını gerekçe göstermişlerdir. Bu durumda aslın hükmünü gösterecek delili ortaya koyamadan itiraza maruz kalan müstedil, amacına ulaşmadan mağlup olmuştur. Mağlubiyeti kabul

⁶¹ İbn Akîl, *el-Vâzıh fî usûli'l-fıkh*, 2/224-225.

⁶² Temettü haccı yapanlar kurbanı kesme imkânı bulamadıklarında Hanefî mezhebine göre hac günlerinde peşi peşine şartı olmaksızın üç gün oruç tutarlar. Bunun son vakti Arefe günüdür. Bu vakit geçmişse bayram günlerinde oruç tutulmaz, kurban kesmek gerekir. Çünkü "...hacda üç gün oruç tutmaktır..." (Bakara, 2/196) ayeti gereğince üç gün orucun vakti, hac vaktidir. Bu oruca "mut'a orucu" adı verilmektedir. Bk. Muhammed b. Ahmed es-Serahsi, *el-Mebsût*, (Beirut: Dâru'l-Marife, 1993), 9/ 268.

⁶³ İbn Akîl, *el-Vâzıh fî usûli'l-fıkh*, 2/228.

⁶⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/91-92.

etmeyenler ise fer'in hükmü için getirilen delilin aslın hükmüne delaleti sağlayacağını savunmuşlardır.⁶⁵

3.6.2. İletin Asılda Bulunduğuna İtiraz

Şâfiî muallile göre köpeğin yaladığı kabın yedi kere yıkanması gerekir ve domuzun derisi tabaklamakla temiz olmadığı gibi köpeğin derisi de tabaklanmakla temiz olmaz. Bu meselede hasım "Domuzun yaladığı kabın yedi kere yıkanması gerektiğini kabul etmiyorum" diyerek itiraz etmektedir. Bu itiraza, illetin "vasıf olması" bakımından asılda bulunduğunu gösteren aklî, hissî ve şer'î delilin zikredilmesi yahut hasımın bir daha itiraz edemeyeceği şekilde sözün tefsir edilmesi yöntemiyle cevap verilir. Ancak burada illetin asılda bulunduğuna dair açıklama, lafzın dil bakımından desteklenmemesi durumunda kabul edilmez. Çünkü bir anlamı ifade etmek için kullanılan kelimenin ekleme yahut çıkarma yapmadan zapt edilmesi gerekir.⁶⁶

3.6.3. İddia Edilen Vasfın İlet Olduğuna İtiraz

Bu hususta münazaranın konusu, vasfın varlığının kabulünden sonra illet olduğunun (ispat) veya olmadığıнын (nefy) kanıtlanmasıdır. Âmidî, illet olduğu iddia edilen bütün vasıflara karşı kapsamlı bir şekilde sorulduğu ve çeşitli ispat yolları bulunduğu için bunu kıyasa yöneltilen en muazzam soru olarak nitelendirmektedir. Ona göre vasfın illet olup olmaması hakkındaki itirazın dikkate alınması âlimler arasında tartışmalı olsa da bu itirazı kabul edip değerlendirmek gerekir. Çünkü illet bulunmayınca aslın hükmünü fer'de ispatlamak, sadece aslın hükmünü ispatlamakla mümkün değildir. Yine ortak illet "emare" anlamında değil "bâis" anlamında asılda mevcut olmalıdır. Zira tardî vasıf bâis olmaya elverişli değildir. Kıyas yaparken konuşana güvenip bu vasfa tutunmak imkânsızdır. Çünkü bu itiraz kabul edilmediği takdirde vasfın müessir olduğuna yönelik itiraz yapılamayacaktır. Âmidî'ye göre, delilin bulunmaması halinde kıyasa tutunmak ilke olarak caizdir. Durum böyle olmakla birlikte, hüküm tertibini elverişli hale getiren münasebeti kapsamı ve benzer olması bakımından kıyasın illeti bu ilkedен istisna edilmiştir. Diğer bir ifadeyle bu durum, delilin bulunduğu anlamına gelmektedir. Nitekim bu konuda sahabe icmai bulunmaktadır ve böylesi durumlarda illeti tardî olan bir kıyasa sahabenin tuttukları da rivayet edilmemiştir. O halde tesir itirazı sorusu kabul edilmeli ve vasfın müessir olduğu açıklanmalıdır.⁶⁷

⁶⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/92-94.

⁶⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/99-100.

⁶⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/100-101. Âmidî, iddia edilen vasfın illet olmasıyla ilgili sekiz itiraz tespit edip üçünde itiraza itiraz etmiş, beşinde ise cevaplar vererek şüpheleri gidermeye çalışmıştır. Örneğin "Te'sir itirazı sorusu kabul edildiği takdirde vasfın illet olduğuna dair müstedilin sözü delil

3.6.4. Ta'lîl Yapılan Vasfın Fer'de Bulunduğuna İtiraz

Bunun cevabı, illetin aslında bulunduğuna yönelik itirazın cevabıdır.⁶⁸ Âmidî'ye göre men' itirazı, "kabul etmeme" esasına dayandığı için hasmın iddiasına karşı diğer itiraz türleri içinde de söz konusu olabilmektedir. Örneğin nakz/münâkaza itirazında "mümkün olduğunda nakz suretinde illetin varlığına men' itirazını yöneltmek" veya nakz itirazı savuşturmak için "hükümün tahallüf ettiğine men' itirazını yöneltmek" mümkündür.⁶⁹

3.7. Zerkeşî'ye Göre Mümânaa

Zerkeşî'ye göre mümânaa itirazı "illete dair dört soru"dur ve bu sorular, münazaranın esası sayılmaktadır. Yine konu hakkında yetersiz bilgiye sahip olup olmamak da bu yolla ortaya çıkmaktadır. Zerkeşî, genel yaklaşıma uyararak bu itirazı önce "asla itiraz" sonra da "fer'e itiraz" bakımından ele almıştır.

3.7.1. Aslın Mualllel Olduğuna İtiraz

Hükümlerin "mualllel hükümler" ve "gayrimualllel hükümler" şeklinde ikiye ayrılması konusunda ittifak bulunduğunu söyleyen Zerkeşî'ye göre, bir şeyin mualllel olduğunu iddia eden kişi, bu iddiasını ispatlamakla yükümlü tutulur.⁷⁰

3.7.2. Ta'lîl Kabul Edildikten Sonra Hasmın İddia Ettiği İletin İlet Olduğuna İtiraz

Zerkeşî'ye göre hasmın iddia ettiği illetin illet olduğuna itirazın gerekçesi, insanların illet olamayacak vasıfları kimi zaman illet diye öne sürmeleridir. Muhakkik fukaha ile muakkik olmayan fukaha arasındaki fark böylece ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu itiraz, kıyasa yönelik en muazzam soruları barındırmaktadır. Zira tüm vasıflara yöneltilebilmekte ve pek çok ispat yolu bulunmaktadır. Zerkeşî, bu itirazın kabul ve reddedilmesi hakkında farklı görüşler bulunduğunu söyledikten sonra kendisinin kabul eden görüşten yana olduğunu belirtmektedir.⁷¹

3.7.3. Hükümün Aslında Bulunduğuna İtiraz

Müstedile göre zeytinyağı hadesi ortadan kaldırmamakta, necaseti gidermemektedir. Buna kıyasen sıvı madde de hadesi ortadan kaldırmamakta, necaseti gidermemektedir. Muhalif ise "Zeytinyağının necaseti gidermediğini kabul etmiyorum. Bilakis bana göre necaseti giderir" diyerek itiraz etmektedir. Burada söz konusu itirazın müstedil bakımından inkıta olup olmadığına dair

olmaktan çıkar ve bu durumda itirazın sonu gelmez" şeklindeki itiraza şöyle cevap vermiştir: Teselsül (ihtilafın sürüp gitmesi) ta'lîlin en düşük zannı ifade etmesiyle sona erdiğine göre, vasfın zann-ı galip derecesinde illet olmasından sonra mutâlebe sorusu inatlaşmak demektir ve kabul edilemez. Âmidî'nin verdiği diğer cevaplar için bk. *el-İhkâm*, 4/101-103.

⁶⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/122.

⁶⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/108-109.

⁷⁰ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 5/323.

⁷¹ Zerkeşî'nin gerekçeleri için bk. *el-Bahru'l-muhît*, 5/324-325.

beş görüş sıralayan Zerkeşî'ye göre, müstedil hasmına karşı iddiasını ispatlamak istiyorsa aslın hükmüne yönelik itirazın kabul edilmemesi doğru değildir. Yine ona göre, müstedil ister ilk illete ister başka bir illete dayalı olarak kıyas yapsın bu illetleri ispatlamalıdır. Bunu yaptığında maksadı tamamlanmış olur. Aksi halde inkıta hükmü verilir.⁷²

3.7.4. Fer' Hakkında İtiraz

Bu, aslın illetinin ferde bulunduğuna yönelik itiraz olup buna "men'u'l-vasf" denilmektedir. Bu itirazın sebebi, ta'lîlin bazen ihtilafı vasıfla yapılmasıdır. Örneğin Hanefî müstedile göre bir malın çocuğa emanet olarak verilmesi, ona bu malı istihlak yetkisinin verilmesi demektir. Muteriz ise, bunun yetkilendirme olmadığını, zira emanet vermenin böyle bir yetkilendirme anlamına gelmediğini söyleyerek itiraz etmektedir.

Bu itirazla ilgili tartışmalara yer veren Zerkeşî'ye göre muteriz, vasfın illet olduğunu kabul ederek mutâlebe yaparsa, bu vasfın fer'de bulunduğunu da münasip olduğunu da kabul etmiş olmaktadır. Yine ona göre, itirazları aynı anda yapmak mümkün olduğu için sâil aslın hükmüne, vasfın asılda ve fer'de bulunduğuna, vasfın illet olduğuna itiraz edebilir. Bu durumda mes'ûl gerekli açıklamaları yaparak, asla intikal ederek veya söze baştan başlayarak itirazı def etmelidir.⁷³

Değerlendirme ve Sonuç

Hanefîler dışındaki usulcüler tarafından telif edilmiş temel fıkıh usulü kaynakları esas alınarak men'/mümânaa itirazının incelendiği bu çalışmada ulaşılan sonuçları maddeler halinde şu şekilde değerlendirmek mümkündür:

1) Fıkıh usulünde illet teorisi, illet kavramının İmam Şâfiî tarafından "hükmü gerektiren mana" (mana'l-asl) şeklinde ifade edilmesine dayanmaktadır. Burada manayı niteleyen "gerektirme"nin açılımı, IV. (X.) yüzyıl ve sonrasında telif edilen eserlerde "iktiza" ve "tesir" gibi değişik yaklaşımlarla ifade edilmiştir.

2) Men'/mümânaa itirazı, kıyasın rükünlerine ilişkin birtakım şartların sağlanamamış olması tezine dayanmaktadır. Münazara adabı bakımından en

⁷² Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, 5/327-328. Zerkeşî burada iki uyarı yapmaktadır. İlk uyarı, itirazın ancak ihtilafı meselede yapılabilecek olmasıdır. Zira icmâ bulunan konuda müstedil kıyas yaparsa muteriz aslın hükmüne men' yoluyla itiraz edemez. Böyle yaparsa icmaya muhalefet etmiş olur. İkinci uyarı, sâilin iddia eden değil reddeden konumunda olmasıdır. Bk. Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, 5/329.

⁷³ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, 5/331-332.

zayıf yöntemlerden biri kabul edilmekle birlikte, bu itirazın hakikatin ortaya çıkarılmasına en büyük katkıyı sağladığı hakkında çoğunluk görüş bildirmiştir.

3) Hükmün illetini belirlemek amacıyla yapılan ta'lîl işlemiinde sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için illetin saha, yöntem, geçerlilik, kapsam, geçişlilik, gaye, açıklık-kapalılık, vasıf, tesir, sonuç, isim, mana, hüküm bakımlarından tasnifinin yapılmasında fayda mülâhaza edilmiştir.

4) İletin müessir olmasının anlamına dair görüş farklılıkları, usulcülerin konuya ilişkin kelâmî mülâhazaların etkisinin sonucudur.

5) İtiraz ederken ve itirazlara cevap verirken cedel ilminin kavramlarını ve kurallarını dikkate alan usulcüler, tartışmanın taraflarını muallil, müstedil, sâil, mesul, muteriz gibi kelimelerle ifade etmişlerdir. Ayrıca münazara adabı ile muhakeme usulü arasında bağ kurmuşlar, tarafları davacı ve davalı taraf gibi konumlandırarak soru/itiraz ve cevap sıralamasına dair görüşlerini beyan etmişlerdir.

6) İlette itirazlar konusunda usulcüler farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu usulcülerin bir kısmı sahih ve fasit itiraz ayrımı yaparak, diğer bir kısmı ise bu ayrıma yer vermeyerek itirazları sıralamışlardır. Sıralamada itirazların sayısı hakkında görüş birliği bulunmamakta, itirazların sayısı yirmi beşe kadar varmaktadır. Bu itirazların tümevarım mantığıyla "mutâlebât", "kavâdih" ve "muâraza" şeklinde üç kısma ayrılmasının uygun olacağı da ifade edilmiştir.

7) Usulcüler, bu itirazı "asla itiraz-vasfa itiraz" şeklinde ikili ve "asla-vasfa-illite-hükme itiraz" şeklinde dördü tasnife tabi tutmuşlardır.

8) Bâcî'nin asıl-vasıf ayırımına dayanan ikili tasnifinde "asıl-da mümânaa" sâilin üç durumuna göre sınıflandırılmıştır. Mezhep imamının açık ve ihtilafsız bir görüşünün bulunması yahut görüşün bu şekilde olmaması durumunda müstedile tefsir, beyan ve delil ikamesi şeklinde üç cevap yöntemi sunulmuştur. Görüşün bilinmemesi durumunda delil getirmekten başka yol kalmamıştır. Vasıfta mümânaa da "sâilin dayandığı asl" ve "mesulün dayandığı asl"a göre sınıflandırılmıştır. Sâilin dayandığı asla karşı itiraz; vasfın asıl-da, fer'de veya her ikisinde bulunduğu iddiasına karşı yöneltilmiş, mesulün dayandığı asla itirazın nadiren yapıldığı belirtilmiştir.

9) Cüveynî tarafından yapılan "asla itiraz-vasfa itiraz" şeklindeki ikili ayırımda asla ilişkin itirazlar; aslın muallil olduğuna, istinbat yapanın iddia ettiği illete, aslın hükmüne ve mes'ûlün gösterdiği vasfın illet olduğuna yöneltilmiştir. Vasfa dair tek itiraz ise aslın illetinin fer'de olduğuna yöneliktir.

10) İtirazı dördü tasnife göre inceleyen usulcülerden İbn Akîl'in tasnifi Bâcî'nin tasnifine, Zerkeşî'nin tasnifi de Cüveynî'nin tasnifine nispeten benzer şekilde oluşturulmuştur. Sem'ânî ve Âmidî genellikle vasfın illet sayılıp sayılmaması,

vasfın asılda ve/veya fer’de bulunup bulunmaması ve aslın hükmünün iddia edildiği gibi olup olmaması hususlarına ağırlık verirken, Gazâlî daha geniş bir çerçeveden bakıp asıl, fer’, illet ve mahal açısından konuya yaklaşmıştır.

11) Kronoloji bakımından sonda yer alan Zerkeşî, mezhep görüşleri ve itiraz tekniği bakımından kendinden öncekilere atflarda bulunarak konuyla ilgili tartışmalara delilleriyle birlikte yer vermiş, tercihini belirtmiş ve böylece kaynakçayı derlemiştir.

12) Men’/mümânaa itirazının inceleme konusu yapılması, bir asla dayanarak fûru fıkıh üretmenin ve bunu diğerlerine karşı savunmanın süreçlerini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak usul âlimlerinin ilk dönemlerden itibaren dayanak noktası olarak belirledikleri asılların açılımını ne şekilde yaptıklarını, itiraz yoluyla bunların tutarlılık denetimini nasıl sağladıklarını mukayeseli olarak göstermesi bakımından yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

Abujazar, Ebtihal. “Nazariyyetü’t-Te’sîr fi’l-İlleti ‘inde’l-Hanefiyye”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2014), 145-172.

Âmidî, Ebu’l-Hasen Seyfüddin Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*. thk. Abdürrezzak Afifi. Beyrut: Mektebetü’l-İslami, t.y.

Apaydın, Hacı Yunus. “Şer’î Hüküm: Tanım ve Tartışmalar”. *Bilimnâme Dergisi* 37 (2019), 1211-1224.

Apaydın, Hacı Yunus. “Ta’lîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/511-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Apaydın, Hacı Yunus. *Fıkıhın Kaynakları*. Ankara: Ay Yayınları, 2017.

Bâcî, Ebu’l-Velîd. *İhkâmü’l-fusûl fi ahkâmi’l-usûl*. thk. Abdülmecid Türkî. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1995.

Bâcî, Ebu’l-Velîd. *Kitâbu’l-Minhac fi tertibi’l-hicâc*. thk. Abdülmecid Türkî. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1987.

Başoğlu, Tuncay. *Hicri Beşinci Asır Fıkıh Usulü Eserlerinde İlet Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu’s-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr. Beyrut: Dâru Tavkî’n-Necat, 1422.

Candan, Abdurrahman. *İslam Hukukunda İlet Tespit Yöntemleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 1994.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerif. *Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik. *el-Burhân fi Usûli'l-fikh*. thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977.

Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik. *el-Kâfiye fi'l-cedel*. nşr. Fevkiye Hüseyin. Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1979.

Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik. *Kitâbü't-Telhîs fi usûli'l-fikh*. thk. Abdullah en-Nebâlî ve Beşir Ahmed el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.

Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa. *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*. thk. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "İlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/117-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Duman, Soner. *İlk Dönem Hanefî Usulünde İlet Tartışmaları*. İstanbul: Kitabı Yayınevi, 2010.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.

Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, Muhammed b. Ali et-Tayyib. *el-Mutemed fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.

Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, Muhammed b. Ali et-Tayyib. *Şerhu'l-Umed*. thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Züneyd. Kahire: Dâru'l-Matbaati's-Selefiyye, 1410.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

Erturhan, Sabri. "Usulcülere Göre Bir Hükmün Birden Çok İletle Ta'lîli". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5 (2005), 95-124.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustesfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Hamza b. Züheyr Hâfız. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1993.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Şifâü'l-ğalîl fi beyâni's-şebahi ve'l-muhîl ve mesâliki't-ta'lîl*. Bağdat: Matbaatü'l-İrşad, 1971.

Huori, Yahya. "Mesâlikü'l-illeti'l-kat'iyye ve'z-zanniyye". *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 6 (2018), 165-200.

İbn Akîl, Ebu'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl. *el-Vâzih fi usûli'l-fikh*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.

İbn Müflih. Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. thk. Fehd b. Muhammed. Riyad: Mektebetü Ubeykan, 1999.

Îcî, Adudiddîn. *Şerhu Muhtasari'l-Münteha'l-Usûl*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Kâdî Abdülcabbar, Ebu'l-Hasen b. Ahmed. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. haz. Taha Hüseyin. Kahire: Vezâretü's-Sekâfe, 1963.

Kahraman, Abdullah. *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği*. İstanbul: Akademi Yayınları, 2002.

Kal'acî, Muhammed Revvâs. *Mu'cemu lügati'l-fukahâ*. Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 1988.

Kaya, Hacı. "Mantık Biliminin İmkânlarıyla İnşa Edilen Bilimsel Tartışma Yöntemi: Münâzara İlmi ya da Âdâbu'l-Bahs". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2017), 69-114.

Korkut, Ramazan. "Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematiği (Hatip Bağdâdî'nin el-Fakîh ve'l-Mütefakkih Eserinin Bağlamında)". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 79-97.

Müslim, Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.

Okur, Hüseyin. "Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali: Kıyâs Ma'a'l-Fârık", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 36 (2020), 17-48.

Öğüt, Salim. "el-İhkâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Özdemir, İbrahim. *Fıkıh Usulünde Ta'lil Tartışmaları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

Özen, Şükrü. *İslam Hukuk Düşüncesinin Aklîleşme Süreci*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslam Ali b. Muhammed. *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. haz. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997. (*Keşfü'l-esrâr* ile birlikte).

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Hatib. *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fikh*. thk. Taha Cabir Feyyaz el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.

Sa'dî, Abdülhakîm Abdurrahman Esad. *Mebâhisü'l-ille fi'l-kıyâs inde'l-usûliyyîn*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000.

Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed. *Kavâti'u'l-edille*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Sehl. *el-Mebcut*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.

Sübki, Tâciüddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkafî. *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Şerhu'l-Kevkebi's-Sâdi' Nazmı Cem'u'-Cevâmi'*. thk. Muhammed İbrahim Hafnâvî. Kahire: Mektebetü'l-Eyman, 2000.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *er-Risale*. Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1940.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.

Şelebî, Muhammed Mustafa. *Ta'lîlü'l-ahkâm*. Kahire: Matbaatü'l-Ezher, 1947.

Şınkıtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed. *Âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara*. thk. Suûd b. Abdülaziz el-Arîfî. Cidde: Dâru'l-Âlemi'l-Fevâid, 2007.

Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali. *el-Luma' fi usûli'l-fikh*. thk. Muhyiddîn Dîb Mîsto ve Yusuf Ali Büdeyvî. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1997.

Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali. *el-Mulahhas fi'l-cedel fi usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Yusuf Ahundcân Niyâzî. Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1407.

Tahânevî, Muhammed b. A'lâ b. Muhammed Hamîd. *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *el-Camiu's-sahih/Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1356/1938.

Topal, Şevket – Arvas, Mehmet S. "Hanefî Usûlündeki Temel Yaklaşımlar (Hicri Altıncı Asrın Ortalarına Kadar)". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 175-209.

Yavuz, Yusuf Şevki. *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*. İstanbul: İlim ve Kültür Yayınları, 1983.

Yüksel, Emrullah. "Âmidî, Seyfeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/57-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Zerkeşi, Bedreddin Muhammed. *el-Bahru'l-Muhît fi usûli'l-fıkıh*. thk. Abdüssettâr Ebû Ğudde. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1992.

